

TALAS YAZITLARI: İŞARET KADROSUYLA İLGİLİ BAZI DÜZELTMELER (2. TALAS YAZITI ÖRNEĞİNDE)*

Rysbek ALİMOV**

Özet:

Kırgızistan'ın Talas bölgesinde bulunan Türk runik yazılı anıtlar 19. yüzyılın sonundan itibaren Türkoloji dünyasında biliniyor olmasına rağmen, onların birçoğu hâlâ ikna edici ve güvenilir okuma önerilerine sahip değildir. Bu durum kısmen yazıt metinlerinin kısa olması gibi nesnel sebeplere bağlı iken çoğunlukla onların sağlam kopyalarının çıkarılmamış olması ve işaretlerinin yanlış teşhisi gibi öznel sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bu makalede Talas yazıtlarının en hacimli olan 2 numaralı yazıt konu edilmektedir. Burada yazıtın işaret kadrosunu mümkün olduğunca doğru teşhis etme amaçlanmaktadır. Yazar ayrıca ilgili önceki yayınlarda yanlış teşhis edilen işaretlerin gerçek fonetik karşılıkları üzerinde duracak ve yazıtların ilgili kısımları güvenilir bir şekilde onarmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: Türk runik yazısı, Talas, Kırgızistan, Göktürkçe.

Talas Inscriptions: Some Corrections in Identification of Runiform Letters (On the Example of the Second Inscription)

Abstract:

Although the Turkic runic inscriptions found in the Talas region of today's Kyrgyzstan have been known since the end of the 19th century, many of them have still not been deciphered reliably. This is in part due to subjective reasons such as the

* Bu makale Orhon Yazıtları'nın okunuşunun 120. yılı nedeniyle Türk Dil Kurumunun Adıyaman Üniversitesiyle ortaklaşa düzenlediği "Milletlerarası Eski Türk Yazıtları: Dil, Tarih ve Kültür Sempozyumu"nda (25-28 Eylül 2013) sunulan bildirimden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş hâlidir.

** Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, alimoff@gmail.com

shortness of the texts, but often due to their poor-quality copies and rubbings which usually led to misidentification of the letters.

In this article the author dwell on the second Talas inscription, which is the most voluminous of the corpus. Based on a new rubbing and de visu examination of the monument the author aims to identify all the runiform letters as accurately as possible. The author also intends to correct the mistakes made in previous publications.

Key words: *Turkic runic writing, Talas, Kyrgyzstan, Old Turkic.*

I. Giriş

Tanrı Dağları, Moğolistan, Güney Sibiryaya ve Altay ile birlikte Türk runik yazılı anıtların yoğun olarak bulunduğu bölgelerden biridir. Tanrı Dağları sınırları içinde yazıtlar Talas, Isık Göl ve Narın (Koçkor) olmak üzere 3 ana bölgede bulunmaktadır. Bunlardan özellikle Talas'ta bulunan yazıtlar sayıca çok olmanın yanı sıra tatbik edildikleri malzeme, içerik ve işlev yönüyle de dikkat çekicidir. Talas bölgesindeki yazıtların ilki 1898'de keşfedilmiştir. Günümüzde bu bölgede bulunan yazıtların toplam sayısı 17'dir. Yazıtlardan bir kısmı kaya yüzeyine kayıtlı kısa ziyaretçi yazıtlarıdır, önemli diğer kısmı ise nehir yatağı taşları üzerine hakkedilmiş mezar yazıtlarıdır. Günümüze kadar Talas vadisinde 12 adet mezar yazıtı tespit edilmiştir. Bu mezar yazıtlarının tamamı bugünkü Talas şehrinin yaklaşık 7-8 km güneydoğusunda bulunan Kırk-Kazık mevkiinde bulunmuştur. Burası ayrıca Kesken-Töbö harabeleri olarak da bilinir (bk. Şekil 2). Yazıtlar için kullanılan malzeme çoğunlukla iri taneli granit olmasına rağmen zamanla meydana gelen atmosferik erozyon, taşların yüzeylerinde yer yer fizikî aşınmaya sebep vermiş, bunun sonucu olarak yazıtlardaki çok sayıda işaretin teşhisinde güçlükler yaşanmış ve yazıtların içeriğiyle ilgili güvenilirliği tartışılan okuma varyantları ortaya çıkmıştır.

Bu durum bölge yazıtlarının hemen hemen hepsi için geçerli olmakla birlikte, özellikle 2, 11 ve 12. yazıtlarda daha çok göze çarpmaktadır.

Bu makalede 2. Talas Yazıtı'yla ilgili önceki yayınlarda yanlış teşhis edilen işaretlerin gerçek fonetik karşılıkları üzerinde durulacak ve yazıtların ilgili kısımları güvenilir bir şekilde onarılmaya çalışılacaktır. Burada yalnızca yazıtın işaret kadrosunu mümkün olabildiğince doğru teşhis etme amaçlandığından yazıtın transkripsiyonuna ve okuma önerimize yer verilmemiştir.

Yazıtlı taş tarafımızca yerinde incelenmiş ve fotoğraflanmıştır. Çalışmada ayrıca K. Tabaldiyev'in hazırladığı yazıt estampajlarıyla fotoğrafları da kullanılmıştır. Kırmızı renkle gösterilen düzeltmeler yazıtın daha önce Ç. Cumagulov tarafından hazırlanmış yazıt kopyası üzerinde gösterilmiştir.

II. Talas Yazıtı

Bu yazıt malzeme ve içerik açısından bölgedeki yazıtların en hacimlisidir. Yazıt 118 x 62 x 63 cm ölçülerine sahip, kırmızıya çalan boz renkli bir granit taş üzerinde boyları 3-4 cm arası değişen toplam 176 işaretten oluşan 8 satır olarak hakkedilmiştir (bk. Şekil 3 ve 14).

Yazıt ilk olarak Kallaur (1898: 265-271) tarafından bilim dünyasına tanıtılmış, ardından onun hazırladığı yazıt kopyası Melioranskiy (1898: 271-272) tarafından yayımlanmıştır. Ancak Melioranskiy, Kallaur'un kendisine gönderdiği yazıt kopyasındaki işaretlerin çizimindeki düzensizlik ve satırların yalnızca beşini içermesi sebebiyle makalesinde, kendi deyişiyle "her ne kadar her satırında rahatlıkla okuyabildiği birtakım kelimeler tespit etmiş" olsa da yazıtın transkripsiyonu ve okuma denemesine yer vermemiştir.

Taşı daha detaylı inceleme fırsatı bulan Heikel (1818: XXII) ilgili yayınında yazıtın 8 satırının tümünü eksiksiz yansıtmıştır. Heikel'in çizimlerine dayanan Thomsen yazıtı okumayı denemiş ancak vefatı bu çalışmasını yayımlamasına engel olmuştur (bk. Németh 1972: 245-250). Yazıtın içeriğiyle ilgili olarak bilahare çeşitli zamanlarda Németh (1926: 134-142), Malov (1936: 17-20), Orkun (1939b: 133), Cumagulov (1962: 23-27; 1963: 21; 1987: 11-12), Batmanov (1971: 10-12), Amanolov (1981: 4-5; 2003: 88-89) ve Bazilhan (2005: 217-218) gibi araştırmacılar görüş bildirmişlerdir. Bunlardan Orkun'un okuyuşu büyük ölçüde Németh'in önerisinin tekrarı şeklindedir, diğer yandan ise Batmanov ve Cumagulov da ağırlıklı olarak Malov'un transkripsiyonu ve okumasına sadık kalmışlardır.

Yazıt çok sayıda yayına konu olmasına rağmen, bünyesindeki işaretlerin bir kısmının yanlış teşhisi sebebiyle günümüze dek güvenilir bir şekilde okunamamıştır.

III. Yazıtla İlgili İşaret Tashihleri

1. satır. İlk satırda toplam 30 işaret bulunmaktadır. İlk işaret gerçekte W : >'dur ve onu yalnızca Cumagulov ve Bazilhan doğru teşhis etmişlerdir. Heikel'in yayımladığı yazıt kopyasında yer almamasına rağmen, Thomsen notlarında bu işarete yer vermiştir. Bu durum Thomsen'in Heikel tarafından çekilmiş olması muhtemel olan yazıt fotoğraflarından da istifade ettiğini düşündürmektedir.

Söz konusu işaretin diğer araştırmacılar tarafından teşhis edilememesi, onun bünyesinde bulunduğu sözcüğün doğru okunmasına engel oluşturmamış ve yayınların tümünde sözcük *otuz* olarak doğru okunmuştur.

Sözcüğün okunması açısından sorun teşkil etmeyen ancak imla ve paleografik açıdan önem arz eden benzer bir sorun satırın 10. işaretiyle ilgilidir.

Cumagulov'un kopyasında işaret Orhon tipli Y : s^1 olarak yansıtılmıştır. Oysa Amanjolov'a (2003: 89) göre aynı işaretin değeri l : s^2 'dir ve kendisi bu işaretin Heikel tarafından da aynı şekilde teşhis edildiğini ve bununla birlikte burada bölge yazıtlarında ilk kez s^2 işaretinin s^1 işlevinde kullanıldığı iddia etmiştir. Yazıtın Melioranskiy'nin yayımladığı ilk kopyası her ne kadar eksiklerle dolu da olsa, Kallaur da Cumagulov gibi söz konusu işareti sapan şekilde Orhon tipli s^1 olarak doğru kaydeder. Bu durumda işaretin çatal şeklindeki kısmının kısmen aşındığını ve aslında hakkâk tarafından yapılan herhangi bir hata söz konusu olmadığını söylemek daha doğrudur. Nitekim işaretin bünyesinde bulunduğu $\text{A} \text{I} \text{X} \text{X} \text{Y}$: $s(a)ğdıç$ sözcüğünün imlası bölge yazıtlarında hep aynıdır. Tabaldiyev'in ekte vermiş olduğumuz yazıtın ilgili kısmının fotoğrafından da onun kesinlikle Y : s^1 olduğu görülmektedir (bk. Şekil 4).

Sorunlu işaretlerden sonuncusu 18. sırada olandır. Bu işaret Heikel ve Kallaur'un hazırladığı kopyalarda 1 : P olarak yansıtılır. Cumagulov ve Useev'in kopyalarında (bk. Alyılmaz 2006: 106) da işaretin fonetik değeri aynıdır. Başta Thomsen ve Németh olmak üzere araştırmacıların hemen hemen hepsi söz konusu işaretin de dâhil olduğu 1_{18-22} işaretlerini $\text{H} \text{I} \text{A} \text{M}$: *piçin* "maymun" olarak okumuşlardır. Hâlbuki Bazilhan'ın da doğru işaret ettiği gibi 1_{18} işaretinin gerçek fonetik değeri 1 : P değil, 1 : A'dır. İşaret diğerlerine kıyasla daha ufak çizilmiştir, bu yüzden onun sağ alt köşeli kancası araştırmacılar tarafından pek fark edilmemiştir. Aslında araştırmacılar bölge yazıtlarında 3. tekil veya çoğul kişi iyelik eklerinden sonra hep 1 : A ile gösterilen bir sözcük ayırıcı işaret geldiğini, ayrıca bu yazıtın 1 ve 2. satırlarında aynı işaretin üst köşeli kancasının istisnasız sola, alttakinin ise sağa baktığını dikkate alsalardı söz konusu işaretin 1 : P değil, 1 : A olduğuna yazıtı bakmadan da karar verebilirlerdi. 1_{18} işareti bu kümede sözcük ayırıcı işlevindedir (bk. Şekil 5).

Bununla birlikte unutulmaması gerekir ki runik yazıtlarda maymun sözcüğünün imlası da önsesi ötümlü $\text{H} \text{I} \text{A} \text{A} / \text{H} \text{A} \text{A}$: *biçin/beçin* şeklindedir (bk. Şirin User 2008: 215). 1_{19} ve 1_{21} işaretlerinin çizimi de I : Y değil, N : W şeklindedir, bu durumda 1_{19-22} kümesi $\text{H} \text{N} \text{A}$ şeklindedir.

Araştırmacılar arasında yazıtta *piçin* "maymun" şeklinde on iki hayvanlı takvime göre bir tarih görme arzusu baskın gelmiş olmalı ki fonetik karşılığı belirgin olmasına rağmen müteakip işaretleri (1_{23-29}) de ona göre anlamlandırılır. Malov, örneğin, satırın bu kısmını *jeti igirmi* "семнадцать" diye okurken, Németh $^a l^t^y$ $^i g^i^2 m i$ "sechzehn", Cumagulov ise önce *altı igirmi* "шестнадцать" (1962: 26), daha sonra da $^i k^i$ $^i g^i r m i$ "двенадцать" (1987: 12), Amanjolov ise önce $^e l^e$ $^i g^i r m i$ "в племенном союзе, двадцать (ему было)" (1985: 4-5), ardından $^e l$ $^i g^i r m i$ "в окружении племенного союза" (2003: 88-89) olarak anlamlandırır. Hâlbuki söz konusu işaret kümesinde bir sayı olduğunu varsaysak bile önerilerden hiçbiri doğru olamaz zira runik yazıtlarda

yirmi sayısının imlası 𐰉𐰺𐰽𐰿 / 𐰉𐰺𐰽𐰿𐰾 (bk. KT B/15, ŞU G/11 vd.) veya 𐰉𐰺𐰽𐰿𐰾𐰿 (bk. E-45/2) şeklindedir ve *igirmi* şekli görülmez (bk. EDPT : 915b). Var olduğunu kabul etsek bile imla kuralları gereği bu sözcüğün ön sesteki dar ünlüsü yazıda gösterilmesi gerekirdi, oysa burada öyle bir durum söz konusu değildir. Bu kümedeki ilk iki işaret (1_{23-24}) hiçbir şekilde ne Malov'un önerdiği gibi *yeti* ne de Cumagulov'un okuduğu gibi *altı* veya *iki* olarak okunabilir çünkü işaretlerin değeri başta Thomsen ve Németh'in de açıkça belirttiği gibi $Y : l^2$ ve $M : t^2$ şeklindedir (bk. Şekil 6).

Sorunlu işaretlerden bir diğeri de sondan 3 (1_{28}) ile sonuncu (1_{30}) işarettir. İlk işaretin şeklini Heikel, Cumagulov ve Amanjolov tam daire olarak gösterirler, oysa Bazilhan daire içerisinde ayrıca bir nokta olduğu görüşündedir ki bu nokta işaretin ortasında gerçekte de vardır. Buna ilaveten dairenin üst ve sağında dışa dönük iki kısa çizgi de göze çarpmaktadır. *1. Talas* yazıtında benzer işaretin fonetik değeri araştırmacılar tarafından \widehat{nt} olarak kabul edilirken, Bazilhan dışındaki araştırmacılar söz konusu işaretin karşılığını bu yazıtta M olarak göstermekten yanadırlar. Bazilhan işareti \widehat{nt} olarak kabul eder ve 1_{23-29} işaretleri *el (a) egirinti* [ел ипирлди “halk toplandı”] olarak anlamlandırır. Kanaatimizce, diğer araştırmacılar söz konusu işaretin çizimi konusunda eksik bilgi vermiş olmalarına karşın, onun fonetik karşılığı konusunda yanılmamışlardır.

Bazilhan her nedense eserinde sonuncu (1_{30}) işarete yer vermez. Diğer çalışmaların tamamında onun sözcük ayırıcı işlevinde bir $\uparrow : A$ olarak gösterildiğini dikkate alırsak, Bazilhan'ın işareti bu yüzden göz ardı ettiği düşünülebilir. Ne var ki işaretin taşın üzerindeki çizimi dikkatle incelendiğinde onun gövdesinin orta kısmından geçen bir düz çizgiye (\overline{Z}) daha sahip olduğu görülmektedir (bk. Şekil 6). Bu durumda işaret $\uparrow : A$ olamaz. İşaret büyük ihtimalle Z 'nin bir varyantıdır. Bu yazıtta bu işaretin birden çok varyantına rastlanmaktadır, zaten Yenisey ve diğer bölge yazıtlarında da benzer durum söz konusudur (bk. Kormuşin 1997: 19). İşaretin bütün varyantlarının ortak yönü hepsinin dikey bir çizgi ve onunla kesişen zikzaklı ek çizgi şeklinde bir gövdeye sahip olmasıdır, üstelik dikey çizginin açısı değişebilir ancak o her zaman, bu yazıttaki örneklerde de görüldüğü gibi, zikzaklı ek çizginin uç kısımlarıyla paraleldir.

2. *satır*. Toplam 24 işaret vardır, bunlardan 2_{11} ve 2_{17} işaretler biri üst üste uç, diğeri ise iki nokta şeklinde sözcük ayırıcı işlevindeki işaretlerdir. Yazıt kopyalarında ufak tefek farklılıklar olmasına rağmen, işaretlerin durumu çok iyi olduğundan bu satırda teşhis edilmesi zorluk teşkil eden hiçbir işaret yoktur. Araştırmacılar farklı okuma önerilerinde bulunmalarına rağmen, işaretlerin fonetik karşılıkları hususunda başından beri aynı görüştedirler. Satırın şeklindeki sonuncu ve sondan üçüncü işareti, ilk olarak Thomsen'in de doğru

belirttiği gibi, \mathfrak{H} : Z'nin yerel varyantından başka bir şey değildir. 2_{12} , 2_{21} ve 2_{23} pozisyonlardaki işaretlerin karşılığı da açıkça y^1 'dir ancak çizimi itibarıyla onlar aynı işaretin 3_5 'te geçen klasik (D) formunun \mathfrak{D} şeklindeki aynalı varyantıdır. 2_{20} pozisyonundaki işareti Cumagulov önce (1962: 24-25) \mathfrak{J} : A, daha sonra (1987: 11) ise \mathfrak{I} : s^2 şeklinde gösterir, oysa bu işaret daha önce Kallaur'un doğru yansıttığı gibi (bk. Melioranskiy 1898: 271-272) açıkça \mathfrak{J} : A'dır (bk. Şekil 7).

3. *satır*. Bir önceki satırın aksine işaret teşhisi ve okunuşu yönünden yazıtın en sorunlu parçasıdır. Bu satırda toplam 27 işaret vardır, baştakilerin vaziyeti nispeten tatminkâr iken, özellikle son kısımdaki harflerin izleri ve çizimi onların güvenilir bir şekilde teşhis edilmesini zorlaştırmaktadır. Heikel, yayımladığı yazıt kopyasında bazı işaretlerin çizimini yanlış göstermesine rağmen, satırdaki işaret sayısını eksiksiz vermiştir. Melioranskiy yayınındaki Kallaur'un kopyasında ise yazıtın başlangıç kısmı doğru yansıtılırken işaretlerin çizimi sona doğru, yukarıda ifade ettiğimiz nesnel sebeplerden dolayı, teşhisi imkânsız hâl almaktadır.

Araştırmacıların hepsi satırın ilk üç işaretini $\mathfrak{l}^1\mathfrak{Y}$ olarak doğru teşhis etmişlerdir. Malov ise bir sonraki işareti de ilk kümeye ekleyerek (*a*)*ltın* [нижнее “alttaki”] okuyuşunu benimser. Hâlbuki 3_4 pozisyonundaki işaretin fonetik değeri, diğer araştırmacıların tamamının doğru gösterdiği gibi, \mathfrak{D} : n^1 değil, \mathfrak{G} : W 'dur. Bir sonraki işareti Németh, Heikel çizimine dayanarak haklı olarak b^2 şeklinde gösterir, Orkun ise bir önceki ve bir sonraki işaretlerin kalın sıralı özelliğinin farkında olduğundan aynı işarete b^1 değeri vermek mecburiyetinde kalır. Ne var ki daha Thomsen'in doğru teşhis ettiği gibi söz konusu işaretin fonetik karşılığı y^1 idi. Zaten Orkun'un da doğru tahmin yürüttüğü gibi öndeki işaret \mathfrak{G} : W , kendisinden sonra geleni ise \mathfrak{F} : s^1 iken, aradaki harfin ince sıralı olması beklenemezdi. Sonuncu işareti Malov \mathfrak{l}^2 , Batmanov ile Cumagulov ise her nedense \mathfrak{l}^1 olarak okurlar ancak yine evvela Thomsen'in doğru teşhis ettiği gibi onun değeri açıkça s^1 'dir. İşaretin çizimi dikkatlice incelendiğinde, gerçekten de sapan şeklindeki işaretin özellikle sol çatalının zikzaklı olduğu göze çarpmaktadır, bu da onun fonetik karşılığının, Németh, Amanjolov ve Bazilhan'ın da benimsediği gibi, s^1 olduğunun net bir kanıtıdır.

Bir sonraki işaret bölge yazıtlarına özgü \mathfrak{X} şekline sahip “çatılı” çapraz işarettir. Fonetik karşılığı Thomsen'den itibaren itibari olarak g^1 kabul edilmiştir. Ancak bize göre işaretin karşılığı \widehat{n}^1 'dir (bk. Alimov 2012: 319-324).

3_9 işaretini araştırmacıların tamamı \mathfrak{l}^1 : Y olarak verir, oysa işaretin ana gövdesinin alt kısmından, onun fonetik karşılığının \mathfrak{J} : A olduğuna işaret eden, sola doğru ek bir çizgi gittiği göze çarpmaktadır.

Satırın 3₁₀₋₁₅ pozisyonundaki işaretlerinin çizimi ilki dışında gayet belirgindir, bu yüzden önerdikleri okumalar birbirinden farklı olmasına rağmen, onların fonetik değeriyle ilgili teşhis araştırmacılar arasında sorun yaratmamıştır. Amanjolov ve Bazilhan bu sorunlu işareti 9 : y² olarak okur, oysa ilk bakışta bile işaretin çizimin söz konusu harfi andırmadığı belli olmaktadır. Başta Thomsen olmak üzere diğer araştırmacılara göre aynı işaretin değeri b²'dir. İşaret aslında daha çok bölgeye özgü ɹ : M'yi andırmaktadır, fakat onun ana gövdesi daireyi değil, daha çok eşkenar dörtgeni andırmaktadır ve dış çizgileri de b²'de olduğu gibi aşağıya dönüktür. Bu kümedeki işaretler böylece ɹ : b², ɹ : Y, ɹ : r², ɹ : k², ɹ : Y ve ɹ : Z şeklindedir.

3₁₆ işaret sözcük ayırıcı işlevindeki bir ɹ : A'dır. Bir sonraki işaret de ilgili yayınların tamamında açıkça l : s² olarak gösterilir. Yine araştırmacıların çoğunun fonetik değeri konusunda hemfikir oldukları işaretler şunlardır: 3₂₀ Y : l², 3₂₁ ɹ : Y, 3₂₅₋₂₇ ɹ : MYş². Yazıtın ilgili kısmı dikkatlice incelendiğinde söz konusu işaretlerin teşhisi konusunda ilgili çalışmalarda Thomsen başta olmak üzere çoğu araştırmacı varsayıma dayalı hareket etseler de haklı çıkmışlardır. Ancak onların bu kümedeki diğer işaretler, kesin söylemek gerekirse 3₁₈₋₁₉, 3₂₂₋₂₄ pozisyonundakilerle ilgili önerdikleri fonetik değerler doğru değildir. Yalnızca Amanjolov 3₂₃₋₂₄ işaretlerini son küme ile birleştirerek ɹ : Wl-²MYş² şeklinde doğru teşhis eder.

Satırdaki işaretler *de visu* ve yüksek çözünürlüklü fotoğrafları yardımıyla titiz bir şekilde incelendiğinde buradaki teşhisi zorluk teşkil eden işaretlerden 3₁₈'in ɹ : Y değil, ɹ : W, 3₁₉'un ise ɹ : η değil, ɹ : k², 3₂₂'nin de açıkça ɹ : P olduğu ortaya çıkmaktadır.

4. *satır*. İzleri derin olmamasına rağmen, bu satırın işaretleri ilk satırda yer alanlar gibi gayet okunaklıdır. Bu yüzden satırdaki işaretlerin çizimleri yazıt kopyalarının hepsinde benzerdir. Toplam 21 işaret mevcuttur ve hiçbirinin teşhisinde zorluk söz konusu değildir. Ancak yazıtın başlangıcındaki k¹r¹ ÇWr¹ işareti kümesinin diğer satırlarda da geçen k¹r¹A ÇWr¹ şeklindeki yazıt sahibi adı olduğunu düşünürsek, ilk r¹'den sonra hakkâkın bir ɹ : A işaretini yazmayı unuttuğu söylenebilir. Bununla birlikte ilk işaretin hemen önündeki aşınmaya maruz kalmış alandaki çizgiler ɹ : M işaretinin izlerini andırmaktadır. Bu satırdaki ilk işaretin bir öncekinin 3. işareti hizasında olması, önde 2-3 tane işaretin daha olabileceğine işaret etmektedir. Olası işaretler de olsa olsa ɹ : A ɹ : (e)r (a)t(i)m “yetişkin adım” şeklinde bir ibare olmalıdır.

5. *satır*. Toplam 31 işaret vardır. Satırın ilk 6 işareti bir üst satırdakinin aynısıdır ancak hakkâk bu sefer ɹ : A işaretini eklemeyi unutmamıştır, daha doğrusu işaretin verdiği araya sıkıştırılmış izlenimi onun daha sonra eklendiğini düşündürmektedir. Satırın sorunlu görünen işaretleri 10-13. sıradakilerdir.

Kallaur'un kopyasında bu işaretler sırasıyla s^2 , n^2 , Y ve η şeklindedir. Heikel aynı işaretleri Kallaur'a benzer şekilde gösterir. Onun kopyasında kümedeki ilk ve üçüncü işaretler düz dikey çizgi şeklindedir, bu durumda onun 3. işaretin ana gövdesinin üst kısmından aşağıya dönük köşeli kancasına dikkat etmediği düşünülebilir.

Cumagulov'un hazırladığı yazıt kopyalarında, ilgili kısımda farklılıklar vardır, bu tutarsızlık aslında kopyaların yapıldığı farklı zaman dilimleri arasında taşın üzerinde meydana gelen muhtemel aşınma ve yıpranmadan kaynaklanabilir. Cumagulov'un ilk kopyasında 5_{10-13} pozisyonundaki bu işaretlerin fonetik değeri nettir ve Kallaur'da olduğu gibi sırasıyla s^2 , n^2 , Y ve η 'dir. Diğer kopyada ise 5_{11} işareti $\mathfrak{N} : \mathfrak{W}$ şeklindedir, oysa onun alt kısmına denk gelen noktada taş yüzeyinin aşındığı dikkate alındığında, işaretin aslında ilk kopyalarda gösterildiği gibi $\mathfrak{N} : n^2$ olduğu hemen anlaşılır. Amanjolov da işarete benzer fonetik değer biçmektedir. Satırın diğer işaretleri de taşın aşınmasıyla tahribata uğramış olmasına rağmen, kolaylıkla teşhis edilebilmektedir. Satırın son kısmındaki işaretlerin karşılıkları hususunda araştırmacıların önerileri de bu yüzden birbirleriyle bütünüyle örtüşmektedir.

6. satır. Toplam 22 işaret vardır. Satır başında bir işaretin izini daha takip etmek mümkün görünmektedir. Bazilhan işareti tereddütlü de olsa r^1 olarak teşhis etmesine rağmen, her nedense onu okumasında değerlendirmez. İşaret dikkatlice incelendiğinde onun daha çok $\mathfrak{Y} : r^2$ 'yi andırdığı görülmektedir ancak işaretin düz dikey çizgi şeklindeki alt kısmı yüzeydeki aşınmadan dolayı takip edilememektedir. İkinci işaretin karşılığı konusunda da bir görüş birliği yoktur, fakat Cumagulov'un kopyalarında işaret güvenilir bir şekilde t^1 olarak yer almaktadır. Müteakip işaretin kalın sıralı s^1 olduğunu dikkate alırsak, onun da kalın sıralı bir ünsüz işaret olması mantıklıdır. Zaten yazıtın *de visu* incelenmesi de bu teşhisi teyit etmektedir. Satırın diğer işaretlerinin teşhisinde zorluk teşkil edecek bir durum yoktur, bu yüzden araştırmacılar arasında bir fikir birliği söz konusudur.

7. satır. Satırın baş tarafında taşın yüzeyi oldukça pürüzlüdür, muhtemelen satırın başlangıcı bu yüzden kayıptır. İlk işareti Cumagulov $\mathfrak{N} : r^1$ olarak gösterir, buna rağmen araştırmacı her nedense onu keyfi olarak $(e)r$ şeklinde okur. Oysa Cumagulov'un önerdiği işaretin ana gövdesine paralel ek kısmı aslında Heikel'in de yazıt kopyasında doğru yansıttığı gibi $\mathfrak{Y} : \mathfrak{W}$ işaretinin gövdesinin üst kısmıdır. Cumagulov'un önerdiği işaretin ana gövdesi ise gerçekte dikey çizgi şeklinde değil, yay şeklindedir, üstelik üst kısmının sağa dönük uzantısı da göze çarpmaktadır. Taş yüzeyindeki pürüzlerden dolayı diğer ayrıntıları tam olarak takip edilememesine rağmen bu şekliyle bile işaretin fonetik değerinin $\mathfrak{E} : g^2$ olduğu rahatlıkla söylenebilir. İşareti takip eden 7_{2-7} kümesi $Wg-1^1Y t^1Y : oğlı (a)tı$ "oğlunun adı" ibaresini oluşturmaktadırlar. Bu durumda

bağlama göre satır başında ilk işaretin de dâhil olduğu $\text{K}\text{Y}\text{Çg}^2$ “küçük” şeklinde bir sözcüğün var olduğunu pekâlâ varsayabiliriz.

Amanjolov gibi bazı araştırmacılar 7_2 pozisyonundaki W işaretini teşhis etmemiş de olsa, 7_{2-7} işaretleri yazıtlarda kalıp şeklinde geçtiğinden, ilgili herkes bu kümeyi istisnasız aynı şekilde okumuştur.

Ancak yazıt sahibinin burada andığı “küçük oğlunun” adı konusunda araştırmacıların görüşü hemen farklılaşmaktadır. Németh ve Amanjolov transkripsiyonunda bünyesindeki bazı işaretleri göstermekle yetinirken, Thomsen’e göre bu ad *Aq çur*’dur, Malov’a göre ise *Agult*’tur. Bazilhan “oğlunun adını” *Süçüg* (*e*) şeklinde verir, oysa adı oluşturan harflerden biri olan 7_9 işareti λ : Ç değil Amanjolov ve Cumagulov’un da doğru kaydettiği gibi kalın sıralı X : g^1 ’dir. Cumagulov’un aynı ad için önerdiği $\text{A}\text{G}\text{M}\text{I}$: *sup(a)ş* şeklindeki okuması ise her şeyden önce imla kurallarına aykırıdır. Hem Bazilhan hem Cumagulov 7_7 pozisyonundaki işareti l : s^2 olarak teşhis eder, oysa o işaret bölge yazıtlarında kural gereği 3. teklik kişi iyelik ekinden sonra gelen sözcük ayırıcı işlevindeki bir J : A işaretidir. Sonuncu işaret de onun aynı işleve sahip J şeklinde aynalı varyantıdır. Arada kalan Wg^1Wt^1 işaret kümesi herhalde yazıtta bahsi geçen oğulun adını oluşturmaktadır. Malov bu işaretlerden aradaki W ’yi J : l^1 olarak okumuş fakat onun kullandığı yazıt kopyasında söz konusu işaretin açıkça W olduğu görülmektedir.

8. satır. Toplam 7 işaret vardır. İlk işaret Malov ve Amanjolov’un eserlerinde yoktur, buna rağmen her ikisi de onu yazıt transkripsiyonuna W olarak dâhil etmişlerdir. Satırda sorunlu gözükten tek işaret 4. sıradakidir. Cumagulov dışındaki araştırmacılar onu Y : r^1 olarak okumuşlardır, oysa araştırmacının doğru teşhis ettiği gibi söz konusu işaret bir Y : Z^1 ’dir, sadece işaretin alt kısmı aşınmaya maruz kalmıştır.

IV. Sonuç

Erken Orta Çağ Türkçe kaynaklarla ilgili en önemli sorunlardan biri Türk runik yazıtlarının birçoğuna ait işaret kadrosunun hâlâ kesin ve tartışmasız bir biçimde teşhis edilememiş olmasıdır. Bu durum yazıtların hakkedildiği malzemenin doku özellikleri, atmosferik erozyon, rüzgâr erozyonu gibi nesnel etkenlerin yanı sıra hakkâk hataları gibi öznel etkenlerle de izah edilebilir ancak bu silsilede doğrudan Türk runik epigrafisi alanında çalışan araştırmacıların rolü de yadsınamaz. Yazıt bilimciler tarafından yazıtların sağlam ve güvenilir kopyalarının çıkarılamamış olması ve bünyesindeki işaretlerin bir kısmının yanlış teşhisi gibi nedenlerle özellikle Yenisey, Altay ve Tanrı Dağı bölgelerindeki yazıtların önemli bir kısmı hâlâ güvenilir ve ikna edici okumaya sahip değildir. Bu çalışmada *de visu* yaptığımız inceleme sonucu II.

Talas Yazıtı'yla ilgili daha önceki yayınlarda yapılan hatalar ve yanlış teşhisler giderilmiş ve yazıtın gerçek işaret kadrosu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

II. Talas Yazıtı'nın Transliterasyonu

1. Wt¹WZ Wg¹l¹n¹ A s¹g¹d¹YÇl¹r¹Y A WÇW²n² A l² t²g²r²MYZ
2. r² t¹m k¹r¹A ÇWr¹ A : y¹g¹Y t¹Y : k¹r¹A y¹ZMZ
3. l¹t¹Y Wy¹s¹Ynç¹A b²Yr²k²YZ A s²Wk²l²YP W¹l²MYŞ²
4. < r² t¹ > m k¹r¹ ÇWr¹ A t¹WM k¹Wl¹ A k¹r¹A y¹ZMZ A
5. k¹r¹A ÇWr¹ A s²YZ s²n²Yη WZg²A Wy¹l¹r¹Yn¹A d¹r¹l¹Mş¹ A
6. t¹s¹Y t¹Y t¹Wg¹n¹ A Wg¹l¹Y t¹Y k¹r¹A ÇWr¹
7. < kYÇ > g² Wg¹l¹Y t¹Y A Wg¹Wt¹ A
8. Wg¹WZ t¹Y A

Kaynaklar

- ALIMOV, R. (2012), "Tanrı Dağları (Tien-Shan) Yazıtlarında Geçen Bir Runik İşaretin Fonetik Değerine İlişkin", *Uluslararası Türk Dili Kurultayı (20-25 Ekim 2008) Bildirileri*, TDK Yayınları, s. 319-324.
- ALYILMAZ, C. (2006), "Kırgızistan'daki (Kök)türk Harfli Yazıtların Bugünkü Durumu", *Journal of Turkic Civilization Studies*, No. 2, Bişkek, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, s. 17-27.
- AMANJOLOV, A. (1981), *Tyurkskaya runičeskaya grafika II*, Alma-Ata, İzdaniye KazGU.
- AMANJOLOV, A. (2003), *Istoriya i teoriya drevnetyurkskogo pisma*, Almatı, Mektep.
- BATMANOV, İ. A. (1971), *Talasskiye pamyatniki drevnetyurkskoy pismennosti*, Frunze, İzdatelstvo Akademii Nauk Kirgizskoy SSR.
- BAZILHAN, N. (2005), *Kazakstan tariyhi tuwralı turki derekemeleri*, II tom, Almatı, Dayk-Press.
- CLAUSON, G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, Clarendon Press (=EDPT).
- CUMAGULOV, Ç. (1962), "Vtoroy talasskiy pamyatnik", *Noviye epigrafičeskiye nahodki v Kirgizii (1961)*, Frunze, İzdatelstvo Akademii Nauk Kirgizskoy SSR, s. 23-27.
- CUMAGULOV, Ç. (1963), *Epigrafika Kirgizii I*, Frunze, İzdatelstvo Akademii Nauk Kirgizskoy SSR.
- CUMAGULOV, Ç. (1987), *Epigrafika Kirgizii III*, Frunze, İzdatelstvo Akademii Nauk Kirgizskoy SSR.
- HEIKEL, H. J. (1918), *Alttertumer aus dem Tale des Talas in Turkestan (Travaus ethnographiques, VII)*, Helsinki.
- KALLAUR, V. A. (1898), "Novaya arheologičeskaya nahodka v Auliyeatinskom uyezde", *Turkestankiye vedomosti*, No 48 (52), *Zapiski Vostočnago Otdeleniya Russkago İmperatorskago Arheologičeskago Obşçestva*'ya aynen baskı yapılmıştır. XI, s. 265-271.
- KORMUŞIN, İ. V. (1997), *Tyurkskiye Yeniseyskiye Epitafii. Teksti i İssledovaniya*, Moskva, Nauka.

- MALOV, S. E. (1936), “Talasskiye epigrafiçeskiye pamyatniki”, *Materialı Uzkomstarisa. Oz. Komstaris Materiallari*, VI-VII, Moskva-Leningrad, İzdatelstvo Akademii Nauk, s. 16-38.
- MELIORANSKIY, P. M. (1898), “Po povodu novoy arheologičeskoj nahodki v Auliyeatinskom uyezde”, *Zapiski Vostoçnago Otdeleniya Russkago İmperatorskago Arheologičeskago Obşçestva*, XI, s. 271-272.
- NÉMETH, G. (1972), “Zur Deutung der Talas-Inschriften von Vilhelm Thomsen (1927)”, *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tomus 22 (3-4), Budapest.
- NÉMETH, G. (1926), “Die köktürkischen Grabinschriften aus dem Tale des Talas in Turkestan”, *Körösi Csoma-Archiv. Zeitschrift für türkische Philologie und Verwandte. Werkbiete*. Bd. II/1-2, Budapest, s. 134-142.
- ŞIRIN USER, H. (2009), *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları. Söz Varlığı İncelemesi*, Konya, Kömen Yayınları.

Ekler

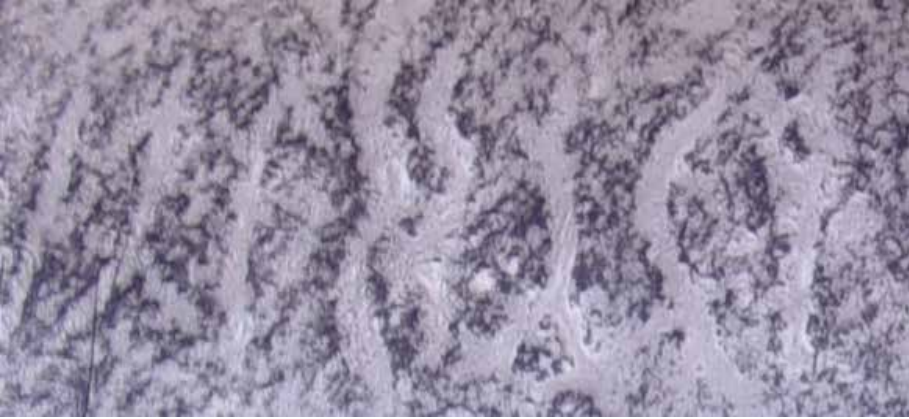
Şekil 1. Kırgızistan'ın fizikî haritası (Google Earth).

Şekil 2. Talas bölgesinin fizikî haritası (Google Earth).

Şekil 3. 2. Talas Yazıtı'nın genel görünümü.

Şekil 4. 2. Talas Yazıtı'nın ilk satırında 10-14. işaretlerinin geçtiği kısım.

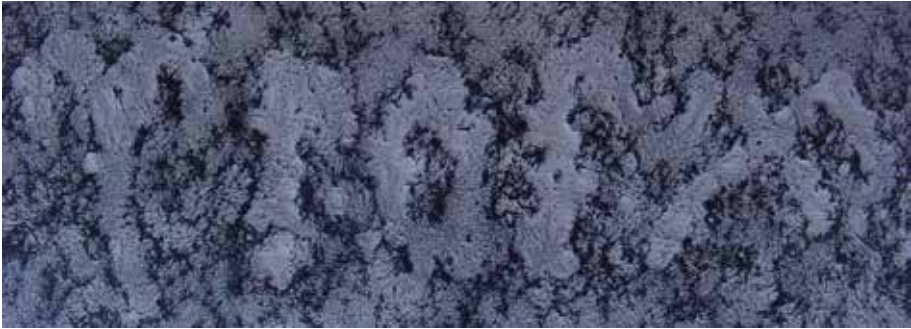
Şekil 5. 2. Talas Yazıtı'nın ilk satırında 14-23. işaretlerinin geçtiği kısım.

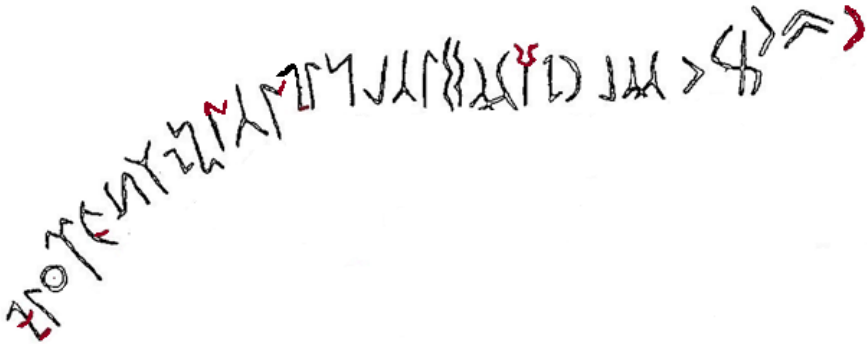
Şekil 6. 2. Talas Yazıtı'nın ilk satırında 25-30. işaretlerinin geçtiği son kısım.

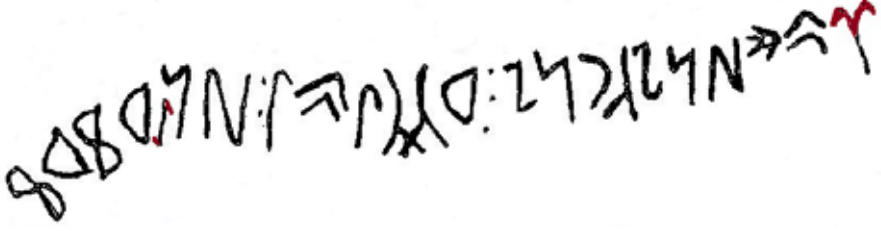
Şekil 7. 2. Talas Yazıtı'nın ikinci satırında 19-22. işaretlerinin geçtiği kısım.

Şekil 8. 2. Talas Yazıtı'nın üçüncü satırında 8-12. işaretlerinin geçtiği kısım.

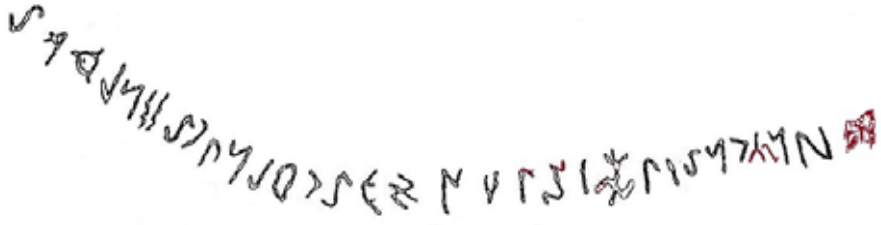
Şekil 9. 2. Talas Yazıtı'nın ilk satırının kopyası.

Şekil 10. 2. Talas Yazıtı'nın ikinci satırının kopyası.

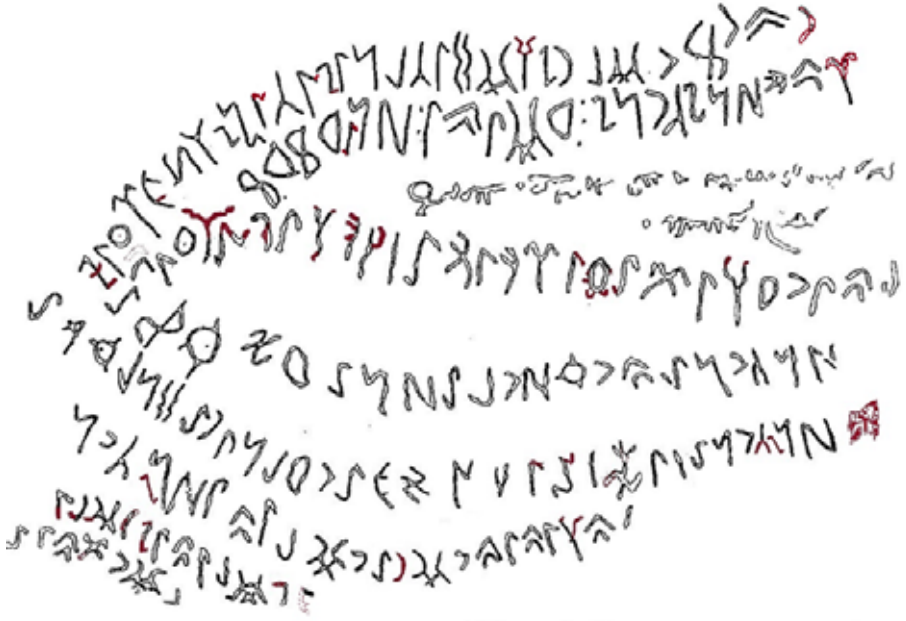
Şekil 11. 2. Talas Yazıtı'nın üçüncü satırının kopyası.

Şekil 12. 2. Talas Yazıtı'nın beşinci satırının kopyası.

Şekil 13. 2. Talas Yazıtı'nın 6-8. satırlarının kopyası.

Şekil 14. 2. Talas Yazıtı'na ait Ç. Cumagulov kopyası üzerinde yapılan düzeltmeler.